

***LES ENQUESTES AGRORAMADERES
DE MENORCA:
ELS ENSENYAMENTS D'UN PERÍODE
DE CRISI: 1988-1999¹***

Maó, 14 d'agost de 2001

Alfons Méndez i Vidal
Economista

---

¹ Una versió preliminar i més reduïda d'aquest article fou presentat en una sessió del curs "La conservació del món rural de Menorca en relació al medi ambient" organitzat per l'Institut Menorquí d'Estudis, el 25 de maig de 2001. Cal agrair als assistents els seus comentaris que han servit per afinar algunes de les qüestions allà plantejades.

ÍNDEX

1.- LES ENQUESTES AGRÀRIES A MENORCA ENTRE 1989 I 2000.

2.- REVISIÓ DE L'EVOLUCIÓ DEL SECTOR AGRARI DE MENORCA (1989-1999).

2.1- Condicions de vida de les explotacions.

2.2- Característiques socio-professionals.

2.3- El sistema d'explotació i la seva continuïtat.

2.4- Alternatives de futur.

2.5- Nombre d'explotacions i aprofitament de la terra.

2.6- El lloc com a ens de gestió agroambiental.

2.7- Produccions agrícoles.

2.8- La ramaderia i els seus productes.

2.9- Gestió econòmica.

3.- CONCLUSIONS: LES TRANSFORMACIONS DEL SECTOR PRIMARI DE MENORCA ENTRE 1988 I 1999.

1. LES ENQUESTES AGRÀRIES A MENORCA ENTRE 1989 I 2000.

Aquest article pretén explicar l'evolució del sector agroromader de Menorca a partir de les tres enquestes realitzades entre 1989 i 2000. Convé advertir que no és freqüent que s'endeguin recollides de dades d'un abast tant ampli com les que suposen aquestes enquestes, ni tan sols ocasionalment, per la qual cosa som conscients de tenir la sort de comptar amb aquesta informació de camp de primera qualitat.

Per començar crec que és bo explicar la gènesi d'aquestes enquestes i les seves particularitats. Segons la meua opinió el mèrit d'haver iniciat aquest cicle és d'un reduït nombre de persones que en 1989 i a una organització professional agrària, Unió de Pagesos² estaven insatisfets amb la informació que donaven sobre Menorca els Censos Agraris i d'altres bases estadístiques similars, com la publicada al "Dades Balears" i van tenir la idea de recollir informació real del sector, i també de demanar l'opinió dels pagesos sobre diferents qüestions relatives a les seves condicions de vida i de feina, a l'associacionisme agrari i al cooperativisme. Per tant, les enquestes no sorgeixen ni de la Universitat ni de l'Administració, sinó del propi sector agrari, i aquest fet és tant més destacable quan les conclusions es van publicar a un llibre que formava part d'una col·lecció de publicacions, Arrels, de la qual no fou ni la primera ni la darrera.

Però cal destacar que aquesta idea va ésser posta en pràctica amb una gran seriositat, de manera que el format i el sistema de treball també s'han mantingut substancialment invariants en les següents edicions. El punt de partida ha estat sempre un qüestionari bastant llarg, el de 1989 té 94 preguntes, que es divideixen en diversos apartats, fins arribar als 361 ítems, que abasten diverses qüestions. En primer lloc hi ha qüestions generals sobre la població agrària: edat, estudis i d'altres i sobre les condicions de vida en els llocs (disponibilitat de determinats serveis als llocs i diverses preguntes d'opinió). Després hi ha algunes preguntes de tipus laboral (feina de tots els integrants de la família, hores de feina, règim de seguretat social, problemes detectats, perspectives de futur, etc.) i qüestions relatives a l'associacionisme agrari i el cooperativisme. A continuació hi ha una part dedicada a l'estructura productiva dels llocs, que recollia l'estructura física, la mecanització i el règim de tinença de la terra i la maquinària. Per últim hi havia qüestions de tipus productiu, que es referien tant a la producció de farratges i gra pel bestiar, com sobre la cabana ramadera i els seus productes.

Com es pot comprovar es tracta d'un qüestionari detallat i complex; per recollir la informació es podia haver realitzat un mostreig de diverses explotacions, per estimar els valors mitjans de Menorca, potser l'opció més utilitzada perquè permet obtenir una gran informació amb un cost reduït. Però l'aposta fou més forta i es va voler arribar a tots els llocs, és a dir totes les explotacions agroromaderes de Menorca. Aquest plantejament suposava enfrontar-se a diversos reptes. El primer, identificar tots els llocs de Menorca i d'una manera que els fes localitzables, cosa que es féu a partir de relacions de llocs per camins, confeccionades amb l'ajut de pagesos amb experiència: altra vegada ens trobam amb una iniciativa sorgida des de la base, ja que no es comptà amb l'auxili de cap registre oficial, que en aquell moment ni tan sols existia. Un cop identificats, havia dues opcions: distribuir els qüestionaris i deixar la seva confecció en mans dels pagesos o bé enviar a un equip de persones per omplir-les. Encertadament es va optar per la segona opció, ja que, en cas contrari l'experiència indica que no s'haguessin pogut recollir les respostes de la pràctica totalitat dels

---

² La llista d'agraïments del llibre que publicà el resultat de l'enquesta és llarga, conté 39 persones o institucions, però entre tots s'ha de destacar el paper impulsor i la feina d'organització i sobre el terreny de na Ma. Jesús Vinent.

pagesos, que és el que es pretenia. I així el mateix personal que treballava a Unió de Pagesos, amb la col·laboració d'altres persones, va recórrer els camins de Menorca en un moment, primer semestre de 1989, en què als llocs no hi havia telèfon i per tant calia establir un sistema d'avisos a través de la policia local, o altres sistemes més prolixos. Així s'aconseguí enquestar 448 llocs, que representaven el 91% del total, sobre els resultats de la campanya agrícola 1987-88, aconseguint una representació bastant homogènia en el territori, excepte als municipis del cap de Llevant on la pròpia precarietat de les explotacions determinà un percentage més reduït³.

Les següents fases foren més senzilles: introducció de les respostes en una bases de dades, obtenció de resultats de tipus estadístic i, per últim la Unió de Pagesos s'adreçà a la Facultat d'Econòmiques de la Universitat de Barcelona per donar la major rigorositat possible a la redacció d'un informe a partir dels resultats estadístics i de l'explotació de la base de dades⁴. Aquest treball fou publicat en 1992 amb el nom de Situació econòmica i social del camp de Menorca, fou repartit entre els associats a UP, es posà a la venda i encara l'any 2001 els resultats obtinguts eren utilitzats en alguns àmbits per explicar quina era la situació del sector agrícola⁵.

L'enquesta de 1994 es va trobar així amb una metodologia de treball ja definida i en realitat va assumir molts trets de l'anterior. La iniciativa aquest cop sorgí de l'Administració: el Conseller d'Agricultura del Consell Insular de Menorca⁶ volia comptar amb una base de dades que recollís la situació del món rural i el patrimoni natural i cultural, prenent com a punt de partida el fet que els camins rurals formen una xarxa que confereix una estructura particular al món rural de Menorca. A partir d'aquesta idea s'encarregà la feina a l'Institut Menorquí d'Estudis, en el si del qual es forma un equip⁷ que ja havia intervingut en part en l'enquesta anterior. Aquest equip decidí que una part important de la informació que es volia aconseguir es podia obtenir amb el mateix sistema de treball que el seguit en l'enquesta de 1989, fent més explícit el paper dels camins rurals. Però, a més a més, la llavors recent declaració de Menorca com Reserva de la Biosfera va determinar que es vulgués anar més enllà i destacar el lligam entre activitat agrària, paisatge, medi ambient i patrimoni cultural.

³ La distribució per municipis fou la següent:

<u>Municipi</u>	<u>Enquestats</u>	<u>Total</u>	<u>Percentatge</u>
Maó	79	94	84,0%
Es Castell	3	6	50,0%
Sant Lluís	16	23	76,2%
Alaior	60	64	93,8%
Es Mercadal	76	83	91,6%
Es Migjorn	23	23	100,0%
Ferrerries	52	52	100,0%
Ciutadella	<u>139</u>	<u>151</u>	<u>92,1%</u>
TOTAL	448	494	90,7%

⁴ L'autor de l'estudi fou Alfons Méndez i Vidal, sota la direcció del Sr. Guillem López Casasnovas.

⁵ Taula rodona amb motiu de la Fira d'Alaior, en març de 2001.

⁶ El Sr. Cristòfol Huguet.

⁷ Salvador Florit, enginyer agrònom, i Sergi Marí i Alfons Méndez, economistes.

La cristallització d'aquesta idea fou el plantejar-se el repte de dividir l'illa en zones agroambientals. En conseqüència es va dividir la feina en dos apartats: la realització d'una enquesta de tipus agrari i la delimitació de les zones agroambientals. Aquestes tasques estaven íntimament relacionades: per un costat, en la delimitació de les zones agroambientals, un dels factors a tenir en compte foren els resultats de l'enquesta, per l'altra, en la confecció de l'enquesta es va partir del qüestionari de 1989, però es va modificar per introduir elements que permetessin delimitar les zones (tipus de terreny, disponibilitat d'aigua, existència de bosc,..) i també amb diverses qüestions de tipus mediambiental (paret seca, barreres d'ullastre, construccions tradicionals, intensitat d'adobat, valors mediambientals de l'explotació, etc.), per últim es van introduir algunes millores tècniques, com informació econòmica i, per no carregar el conjunt, es va alleugerir l'enquesta tot reduint el nombre total d'entrades (85 preguntes i 237 ítems).

La feina de camp es va efectuar el primer trimestre de 1994, i recollí les dades de la campanya agrícola 1992-93. La realitzà un equip d'enquestadors que en aquest cas ja gaudí de l'avantatge de què la telefonia rural s'acabava d'implantar. S'enquestaren 395 llocs, equivalents al 92% del total, amb una distribució territorial més homogènia que en l'anterior⁸.

Prèviament a l'obtenció de dades, l'equip de treball realitzà una primera delimitació de les zones agroambientals, tot partint de l'estructura geològica de l'illa i del coneixement de l'estructura agrària, medioambiental i paisatgística d'aquesta. Un cop realitzat el tractament estadístic, i a partir dels resultats de determinades preguntes de l'enquesta, es va afinar aquesta delimitació.

La conclusió de tot el procés fou la redacció d'un informe, que amb el títol de Definició i estudi de les zones agroambientals de Menorca, es lliurà l'agost de 1994. L'informe recollia dotze fitxes i el resum per tot Menorca. Cada fitxa tenia dues parts: per un costat contenia una descripció del patrimoni natural, del patrimoni cultural i el planejament en vigor a la zona i, per l'altra els resultats de les qüestions més rellevants de l'enquesta; a més hi figurava un annex amb tots els llocs de la zona, tot fent costar els que estaven en actiu i els abandonats com a explotació principal. La fitxa de Menorca, a més d'incloure els resultats de les preguntes de l'enquesta que s'havien inclòs en cadascuna de les zones, per donar una visió global, constava d'un petit estudi on es tractaven les qüestions de l'abandonament dels llocs, de la disponibilitat d'aigua i dels conreus i les tècniques ramaderes. Aquest estudi no ha estat publicat, però açò no ha impedit que el seu ampli ús els darrers anys quan s'han necessitat dades sobre el sector agrari de Menorca⁹.

---

⁸ La distribució per municipis fou la següent:

<u>Municipi</u>	<u>Enquestats</u>	<u>Total</u>	<u>Percentatge</u>
Maó	73	80	91,3%
Es Castell	4	4	100,0%
Sant Lluís	15	15	100,0%
Alaior	56	63	88,9%
Es Mercadal	68	69	98,6%
Es Migjorn	14	16	87,5%
Ferreries	42	44	95,5%
Ciutadella	<u>123</u>	<u>138</u>	<u>89,1%</u>
TOTAL	395	429	92,1%

⁹ Així els seus resultats s'han recollit, entre d'altres, al Pla de Competitivitat de Menorca i en el Pla Territorial Parcial.

La darrera de les enquestes, realitzada en 2000, sorgí de la confluència dels interessos d'una organització professional agrària, l' "Asociación de Empresarios de Explotacions Agrarias de Menorca", que proposà la realització d'una petita enquesta per recollir l'opinió sobre la situació del sector a pagesos i propietaris, i de la percepció dels responsables de la Conselleria d'Agricultura del CIM de què calia actualitzar els resultats de l'enquesta anterior, per tal de conèixer la realitat del sector i poder realitzar una política agrària amb un major coneixement de causa. A més existia la insatisfacció de què cap de les enquestes anteriors havia pulsats el sector hortofructícola de Menorca, amb una problemàtica específica. D'aquesta manera i, sota els auspicis del programa LEADER es va començar la feina, tot realitzant tres qüestionaris: un adreçat als pagesos, que era una versió millorada dels que s'havien confeccionat anteriorment, eliminant les preguntes que havien donat poc joc i afegint algunes qüestions que profunditzaven en els temes plantejats, incorporaven noves qüestions, molts provinents de les propostes de l'esmentada associació agrària o recuperaven algun element valuós que en l'enquesta de 1994 no pogué entrar. Conté 81 preguntes, que suposen 279 entrades. La segona enquesta era una adaptació d'aquesta pel sector hortofructícola, que recull les seves particularitats (59 preguntes, corresponents a 200 entrades) la tercera es dirigia als propietaris i recollia la seva opinió a diverses qüestions (21 preguntes i 57 entrades).

El sistema de feina fou similar a l'utilitzat en l'enquesta anterior, excepte pel que fa als propietaris, el qüestionari dels quals es repartí entre les tres organitzacions agràries que els agrupen. Aquesta decisió fou presa, tenint en compte que la majoria de qüestions es referien a l'opinió sobre diverses qüestions i que, amb una mostra representativa era suficient¹⁰. Pel que fa a la resta, l'equip d'enquestadors tornà a recórrer els camins l'estiu de 2000 si bé en aquesta ocasió no es partí de la originària relació de llocs per camins, sinó dels Registres Oficials i altres dades de la Conselleria d'Agricultura del CIM¹¹. Finalment totes les dades, referides a la campanya agrícola 1999-2000 foren informatitzades, tot introduint-les en una base de dades. Van contestar 341 explotacions agroramaderes d'un total de 384, amb un repartiment territorial ni tan homogeni com en l'enquesta de 1994 ni tan desigual com en la de 1989¹² A més contestaren 28 explotacions hortofructícoles així

---

¹⁰ La realitat demostrà que aquesta hipòtesi en termes generals era certa, ja que la pregunta relativa a les despeses de les explotacions donà un valor pràcticament idèntic per Menorca en la mostra dels propietaris que en l'enquesta completa dels pagesos. Si aquesta pregunta dona un resultat coincident vol dir que la mostra dels propietaris pot ésser considerada com a representativa, en termes generals, del conjunt d'ells.

¹¹ Pel que fa a les explotacions agroramaderes s'utilitzà la base de dades d'explotacions ramaderes procedent del registre del Servei de Ramaderia del Consell Insular, del qual es triaren les explotacions amb un nombre mínim d'animals; a aquestes s'afegí les que es dediquen a la producció de farratges i grans, sense tenir animals. Aquest canvi de criteri ha suposat un lleuger increment de les explotacions considerades, si bé s'ha considerat que així es partia d'una base més homogènia. Respecte a les explotacions hortofructícoles, es van utilitzar dades del Servei d'Agricultura, en col.laboració amb les Agrupacions de Defensa Vegetal de Menorca.

¹² La distribució per municipis fou la següent:

<u>Municipi</u>	<u>Enquestats</u>	<u>Total</u>	<u>Percentatge</u>
Maó	58	63	93,5%
Es Castell	5	5	100,0%

com 28 propietaris.

Per realitzar el tractament estadístic i depurar la base de dades, es contractà un professional, que treballà junt amb personal de la Conselleria d'Agricultura, amb la qual cosa s'aconseguí informació d'una qualitat molt alta. Per últim s'ha encarregat a un Enginyer Agrònom la redacció d'un estudi que plasmi aquests resultats. En resum es pot dir que la darrera enquesta recupera alguns elements positius que es perderen en la segona, tot ampliant el seu objecte. Respecte a les zones agroambientals, es considerarà que segueixen essent vàlides les delimitades en 1994 i que no calia repetir una feina ja efectuada.

En conclusió, comptam amb tres enquestes realitzades en 1989, 1994 i 2000, que substancialment demanen les mateixes qüestions i han estat realitzades amb la mateixa metodologia. Però la informació que proporciona el conjunt d'aquestes enquestes va més enllà de la que dona cadascuna d'aquestes per separat. Preses una a una disposam de les dades i les opinions d'un moment concret del temps; en conjunt obtenim l'evolució del sector ramader en els darrers onze anys, un període de grans canvis, per l'entrada en la Unió Europea.

Per tant ens hem plantejat posar en comú la feina dispersa. En aquest sentit ha estat imprescindible comptar, a més dels dos estudis de les dues primeres enquestes i els resultats estadístics de la tercera, amb les tres bases de dades, per recalculer alguns conceptes. En efecte, en ocasions cada estudi havia tractat les dades de manera diferent, en altres s'havia prescindit d'algun aspecte que ara es revela com important o fins i tot s'havia introduït algun error de càlcul, que així ha pogut esser corregit. D'aquesta manera presentarem qualche resultat discordant amb el que es publicà en les enquestes¹³.

En l'apartat següent farem un repàs dels diferents temes d'interès en l'evolució del sector agrari i al final indicarem quines són les forces que, al nostre parer han operat i quins processos causals s'han produït en aquest intens període.

[Tornar a l'índex](#)

2. REVISIÓ DE L'EVOLUCIÓ DEL SECTOR AGRARI DE MENORCA (1988-1999).

A continuació passam a efectuar una revisió de les principals qüestions que s'han suscitat en aquestes tres enquestes, que no podrà esser exhaustiva, però que permetran donar una visió bastant completa. Cal tenir en compte que no sempre existeix informació sobre totes les qüestions de les tres enquestes, ja que alguns punts només han estat tractats en dues enquestes. En alguna ocasió únicament es compta amb informació de la darrera enquesta, que utilitzarem normalment per comparar les respostes que donen pagesos i propietaris. Per últim convé advertir que s'ha operat amb les dades per tal d'obtenir una informació el màxim d'homogènia. En ocasions la informació de

---

Sant Lluís	8	10	80,0%
Alaior	51	51	100,0%
Es Mercadal	66	70	94,3%
Es Migjorn	12	12	100,0%
Ferrieres	37	42	88,1%
Ciutadella	<u>104</u>	<u>131</u>	<u>79,4%</u>
TOTAL	341	384	88,8%

¹³ En aquest sentit ha estat molt gratificant constatar com han millorat els programes gestors de bases de dades, que ens han permès reconvertir bases de dades antigues i treballar amb una facilitat insospitades quan fa una dècada treballaven amb la primera base de dades.

partida ja era comparable, però en diverses ocasions s'han hagut d'efectuar aproximacions, ja que les qüestions plantejades introduïen algun matis diferenciador. En els apartats següents hem indicat quan la informació no era totalment homogènia, tot explicat el motiu de la discrepància i el seu possible abast, que sempre és molt reduïda i no pot alterar les conclusions obtingudes.

[Tornar a l'índex](#)

2.1. Condicions de vida de les explotacions.

La primera qüestió a considerar és el nombre de pagesos que viuen als llocs, ja que aquest és el sistema tradicional de menar els llocs de Menorca. Així, segons es pot observar en el quadro que ve a continuació, el nombre de pagesos que viuen a l'explotació ha disminuït en un 5% en el període considerat i ha passat a representar el 82% de les explotacions al 77%. Convé advertir que el canvi de criteri per determinar les explotacions objectiu de l'enquesta de 2000 pot haver incrementat un poc el nombre de llocs considerat, tot introduint alguns que abans no eren considerats i on presumiblement el pagès no hi viu, per tractar-se d'explotacions menors. D'aquesta manera potser la disminució del nombre de pagesos que han deixat realment de viure al lloc ha estat lleugerament inferior del que indiquen les dades.

Viu al lloc	<u>2000</u>	<u>1994</u>	<u>1989</u>
Sí	77%	86%	82,0%
No	23%	14%	13,1%
Ns/Nc	0,50%	0,30%	4,9%

D'altra banda i si ens centram en els diferents serveis que afecten tant a la qualitat de vida com a la productivitat de les explotacions, aquests han millorat, ja que en 2000 quasi un 90% de les explotacions tenen electricitat de la xarxa elèctrica, mentre que en 1989 només un 73,6% n'hi disposaven. Per tant les darreres electrificacions rurals han estat efectives, si bé encara queda un poc per fer.

Electricitat	<u>2000</u>	<u>1994</u>	<u>1989</u>
Total	98%	93%	
Tipus			
GESA	89,7%		73,6%
Electrògen	8,5%		20,4%
Altres	0,8%		4,2%

Açò no obstant, l'avenç més significatiu és el de la telefonia, que ha passat del 20% al 88%, si bé la principal millora es va aconseguir en el primer període (85,3%). En aquest sentit és significatiu que hi hagi més llocs amb telèfon que llocs on hi viu el pagès. Quant al tipus de línia, es divideix quasi a mitges entre el telèfon fix convencional (47%) i la telefonia rural (42%). El mòbil, com a sistema únic de telefonia només abasta al 3% de les explotacions.

Telèfon	<u>2000</u>	<u>1994</u>	<u>1989</u>
Total	88%	85,3%	20%
Tipus			
Telèfon rural	42%		
Telèfon fix	47%		

Mòbil	3%
Ordinador	21%
Internet	4%

Per últim, un 21% de les explotacions compten amb ordinador, la qual cosa és una xifra prou alta, tenint en compte el context general del sector, caracteritzat, com veurem en l'apartat següent, per un baix nivell d'estudis. D'altra banda un 4% disposa d'accés a INTERNET, xifra baixa, però que es deu a la menor penetració de la telefonia convencional, ja que la telefonia rural no permet l'accés a aquest servei.

Però, si volem captar realment les condicions de vida al lloc no ens podem quedar amb l'element quantitatiu, basat en la disposició de determinats serveis, ja que es tracta d'una òptica parcial i sovint incompleta, ja que l'evolució tècnica i social fa que els serveis que hom troba necessaris vagin evolucionant en el temps. És per açò que en 2000 es va demanar l'opinió subjectiva sobre si el lloc reuneix suficients comoditats. Així vam constatar que només dues terceres parts dels pagesos contesten afirmativament, opinió que s'eleva al 82% en el cas dels propietaris, la qual cosa és fins a cert punt lògica, ja que els primers són els que hi viuen, mentre que els segons no hi viuen permanentment, però són els que han de sufragar les inversions. Per tant, malgrat les condicions de vida hagin millorat considerablement, encara queda un conjunt significatiu de llocs, els habitants dels quals consideren que no reuneixen les condicions de vida habituals en un habitatge normal, circumstància preocupant.

El lloc reuneix prou comoditats

	<u>Pagès</u>	<u>Propietari</u>
Sí	64%	82%
No	21%	14%
NS/NC	15%	4%

Per completar el tema de les condicions de l'explotació en 2000 es demanava l'opinió sobre l'estat dels camins que donen accés al lloc. Respecte a aquest punt, pagesos i propietaris estan substancialment d'acord, amb alguna puntualització d'interès. Així un 65% dels pagesos opinen que el camí d'accés al lloc està en bon estat; els propietaris són un poc més crítics: un 61% són d'aquesta mateixa opinió. Els camins rurals públics estan en un estat un poc pitjor: un 57% dels pagesos i un 54% dels propietaris consideren que estan en bon estat. És notable que mentre que pràctica totalitat dels camins rurals estan asfaltats i quasi tots els camins privats no ho estan se sigui més crític amb es els primers, si bé és cert que en moltes ocasions els camins privats són molt curts i per tant el seu estat no es percebeix tant com un camí públic, necessàriament més llarg.

Estat del camí d'accés

	<u>Pagès</u>	<u>Propietari</u>
Sí	65%	61%
No	31%	39%
NS/NC	4%	0%

Estat dels camins

públics

	<u>Pagès</u>	<u>Propietari</u>
Sí	57%	54%
No	34%	46%
NS/NC	9%	0%

[Tornar a l'índex](#)

2.2. Característiques socio-professionals.

En primer lloc val a dir que en el període considerat no s'ha produït un envelliment de la població activa agrària, ja que la mitjana d'edat de l'amo ha oscilat sobre els 45 anys i la de madona dels 42. Els missatges han passat de 30 a 37 anys, però l'exigüitat del seu nombre fa aquesta dada poc rellevant. En segon lloc, la mitjana d'edat dels propietaris és sensiblement superior a la dels pagesos: 59,4 anys, el que és una dada a tenir en compte, ja que, entre d'altres qüestions, els propietaris són els que tenen la darrera paraula a l'hora de realitzar inversions.

Edat	<u>2000</u>	<u>1994</u>	<u>1989</u>
amo	45	44	45,8
madona	42	40	43,3
missatge	37	29	30,4
Propietari	59,4	n.d.	n.d.

Quant als estudis, val a dir que es partia d'una situació on més del 60% dels pagesos gairebé no tenien estudis (sense estudis i primaris) i només un 10,4% tenien estudis tècnics agraris i un 0,7% comptaven amb estudis universitaris. Cal reconèixer que ha existit un avenç, tenint en compte que la renovació del conjunt de pagesos es fa durant el temps i que el nivell d'estudis d'una persona es pot considerar com permanent, un cop finalitzada l'etapa de formació inicial. Així actualment només un 50% no tenen estudis, i un 23% tenen estudis tècnics agraris i un 2,3% han anat a la universitat. No obstant la situació no és satisfactòria, i, especialment l'abast dels estudis tècnics agraris és encara reduït. D'altra banda, els propietaris tenen un nivell d'estudis sensiblement més elevat: un 39% tenen estudis universitaris i només un 21% no tenen estudis, si bé existeixen dubtes sobre la representativitat de les dades en aquest cas concret.

	<u>Propiet. 2000</u>	<u>Pagès 2000</u>	<u>Pagès 1994</u>	<u>Pagès 1989</u>
Estudis				
Sense	3,6%	10,6%	22,2%	2,9%
Primaris	17,9%	41,3%	39,9%	58,8%
EGB	17,9%	16,7%	21,5%	17,8%
BUP/COU	17,9%	1,8%	1,7%	1,6%
FP/Granja	3,6%	22,6%	12,4%	10,6%
Universitaris	39,3%	2,3%	0,8%	0,7%
NS/NC	0,0%	4,7%	1,5%	7,7%

Un aspecte d'interès respecte a l'orientació socio-professional de les explotacions és l'activitat de madona. En aquest camp s'ha produït una evolució notable. Si bé les dades no són completament comparables, ja que la resposta "no sap, no contesta" ha passat de l'11,7% al 26%, reflexant

segurament altres situacions no considerades (inexistència de madona, explotació del lloc com activitat secundària, etc.), la tendència és clara. Ha disminuït el percentatge de dones que treballen a la llar (del 25% al 16%), també ha disminuït considerablement el nombre de madones que fan feina al lloc: del 55% al 38%, mentre que el nombre que treballen a un altre sector s'ha multiplicat per 2,5: del 8,3% al 20%. Aquestes dades ens indiquen una incorporació de la dona al món del treball, deixant progressivament l'ajudat a l'activitat en l'explotació, cosa no gens estranya, atès el tractament que dona el règim de mitgeria a la seva feina.

Treball madona

	<u>2000</u>	<u>1994</u>	<u>1989</u>
A casa	15,7%	22,9%	25,0%
Al lloc	38,5%	49,4%	55,0%
Fora sector	20,1%	6,6%	8,3%
NS/NC	25,7%	21,1%	11,7%

Quant als fills, les dades indiquen una situació un tant paradoxal, ja que s'ha incrementat molt els que estudien (de 0,18 a 1,31 per lloc), ha incrementat lleugerament els que treballen a qualche lloc (0,44 en 1989, 0,51 en 1994 i 0,57 en 2000), mentre que els que no fan de pagès s'han mantingut estables, al voltant de 0,85 per lloc, amb una disminució en 1994 a 0,47. Només una anàlisi més profunda de les dades podrà esbrinar que la suma de totes les opcions hagi crescut, però podríem avançar que sembla clar que en la primera enquesta hi havia una infravaloració de qualche aspecte.

Nº mig de fills que:

	<u>2000</u>	<u>1994</u>	<u>1989</u>
Estudien	1,31	0,97	0,18
Treballen al lloc	0,27	0,3	0,44
Treballen en altre lloc	0,3	0,21	
No fan de pagès	0,83	0,47	0,90

L'assistència a cursos de perfeccionament és notable: els pagesos declaren haver assistit a una mitjana de dos cursos i mig. Els cursos més atesos són els del maneig del vaquí, els de conreus, en 1989 els d'inseminació, i en 1994 el formatjar, amb la qual cosa es detecta un desplaçament de l'interès dels pagesos. L'assistència general als cursos ha declinat una mica. Aquesta tendència també es detecta amb els fills que, com és lògic per la seva edat i major formació reglada han assistit només a un poc més de mig curset de mitjana. Quant als propietaris, en primer lloc cal apuntar que, en contra del que caldria esperar, han assistit a més cursos que els pagesos (2,9 cursos), potser per disposar de més temps lliure. Els cursos més atesos són els de comptabilitat i gestió, que han realitzat un 75%, quan els pagesos només arribaven a un 20%. Per la resta, els resultats són molt similars als del pagesos, si de cas amb una assistència una mica superior als de conreus i inferior als de formatjar.

Cursos

	<u>Propietari 2000</u>	<u>Pagès 2000</u>	<u>Pagès 1994</u>	<u>Fills 2000</u>	<u>Fills 1994</u>
Conreus	50%	39%	42%	8%	10%
maquinària	39%	35%	38%	9%	11%

Maneig vaquí	54%	60%	59%	10%	13%
Inseminar	29%	54%	38%	11%	9%
Formatjar	39%	39%	51%	8%	10%
Comptabilitat	75%	19%	25%	9%	8%
Suma	286%	246%	253%	55%	61%

Convé ara que passem a considerar l'assessorament tècnic que ofereix la Conselleria d'Agricultura. Tot i que cal prendre les dades amb precaució, ja que la pregunta de 1989 estava formulada de manera un poc diferent de la de 2000, sembla clar que en aquesta darrera data el recolzament que ofereix aquesta no s'adapta tant a les necessitats del sector com en 1989. Aquest fet pot esser degut al canvi d'orientació de la Conselleria que, fins 1993, tenia una major presència al camp i a partir d'aquesta data es va dedicar progressivament a la gestió dels ajuts europeus que anaven adquirint de cada cop més importància. D'altra banda, és de destacar que en 2000 existeix una apreciació diferent de pagesos i propietaris sobre la qüestió; els primers consideren majoritàriament que l'assessorament és satisfactori (51%), mentre que els propietaris són molt més crítics i només un 26% és d'aquest parer.

Assessorament tècnic de la Conselleria

	<u>Propiet 2000</u>	<u>Pagès 2000</u>	<u>Pagès 1989</u>
És adequat i suficient	21%	51%	75,9%
No és adequat ni suficient	29%	26%	19,0%
Ns/Nc	50%	23%	5,1%

En relació als aspectes sobre els quals consideren que necessiten millorar els seus coneixements també és perceptible un canvi: en 1989 la resposta era molt clara, ja que només un 5% no contestaven, mentre que en 2000 quasi dos terços (un 63,6%) s'abstenen de donar la seva opinió. Açò al marge, en 1989 hi ha una dicotomia entre un grup considerable, un 30,4%, que opina que no precisa cap millora i un col·lectiu un poc més nombrós, un 44,4%, que considera que han de millorar en tots els camps; la resta, un 20% són els que indiquen aspectes concretes, repartint les seves respostes amb poques diferències entre l'alimentació del bestiar, la sanitat i la morfologia, les inseminacions i la comptabilitat i la gestió.

En 2000 tal i com ja s'ha indicat, la gran majoria de pagesos no opina; la resta es divideix entre un grup significatiu, el 24%, que consideren que tots els aspectes són millorables, però no es decanten a cap element en concret i una minoria, un 9%, que assenyalen aspectes concrets, que coincideixen a grams trets amb els de 1989. Els propietaris són un poc més precisos i hi ha un percentatge més elevat (36%) que indiquen qüestions concretes. En aquest cas coincideixen amb els pagesos els seus punts d'interès: l'alimentació i maneig del bestiar i la comptabilitat i la gestió, si bé els propietaris donen molta més importància al conreu de la terra. Potser el fet que en els darrers deu anys s'hagin realitzat nombrosos cursos de formació continuada ha permès al pagès formar-se adequadament, de tal manera que el seu interès per progressar hagi minvat, tal com indiquen aquests resultats.

Elements que cal millorar (%)

	<u>Propiet 2000</u>	<u>Pagès 2000</u>	<u>Pagès 1989</u>
Res	0,0%	2,9%	30,4%
Conreu, adobs, etc.	14,3%	1,5%	

Alimentació i maneig de bestiar	10,7%	3,8%	6,0%
Sanitat i morfologia			4,2%
Formatjar	0,0%	0,0%	
Inseminacions	0,0%	0,0%	5,1%
Maquinària	0,0%	0,0%	
Comptabilitat i gestió	10,7%	3,8%	4,9%
Tots	28,6%	24,1%	44,4%
Ns/Nc	35,7%	63,6%	4,9%

[Tornar a l'índex](#)

2.3. El sistema d'explotació i la seva continuïtat.

Un dels factors més importants en la continuïtat d'un sector econòmic són les expectatives i percepcions dels agents que hi intervenen. Respecte a aquesta qüestió s'han produït grans canvis, de manera que la modificació en les condicions econòmiques i socials del sector ha conduït a una modificació del plantejament amb el qual s'enfronten a l'esdevenidor.

D'aquesta manera, si començam amb el factor més crític, les expectatives de futur, mentre que en 1989 un 44,6% dels pagesos eren optimistes i només un 18,5% d'ells eren pessimistes, en 2000 només n'hi ha un 8,2% d'optimistes i un 53,1% es declaren pessimistes: la truita ha girat completament i la situació de desànim es palpa¹⁴. En 2000 es fa realitzar aquesta pregunta també als propietaris, i va resultar que encara són més pessimistes que els pagesos, ja que un 68% indiquen aquesta opció.

Opinió del futur

	<u>Propiet 2000</u>	<u>Pagès-2000</u>	<u>Pagès-1989</u>
Optimista	7,1%	8,2%	44,6%
Regular	25,0%	34,6%	31,9%
Pessimista	67,9%	53,1%	18,5%
Indiferent	0,0%	2,9%	
Ns/Nc	0,0%	1,0%	4,9%

Per afinar quin és el motiu d'aquest desànim, es va demanar quin era el principal problema al que s'enfrontaven. En 1989, com es pot observar en el quadro següent, la majoria dels pagesos no contesten, possiblement perquè no existien problemes considerats com crítics. Els aspectes indicats són les necessitat de realitzar excessives inversions i les reduïdes dimensions de les terres. En canvi en 2000 hi ha uns problemes ben perceptibles per tots, ja que hi ha coincidència entre pagesos i propietaris: el principal és el baix preu dels seus productes (56% dels pagesos i 82% dels propietaris) i el segon l'elevat cost de producció (20% dels pagesos i 14% dels propietaris), si bé els pagesos indiquen un conjunt més variat de factors (un 16% assenyalen altres aspectes). La resta de respostes són poc rellevants.

Principal problema

---

¹⁴ Cal puntualitzar que en 1989 la pregunta no estava formulada exactament igual que en 2000, ja que es demanava "com veu el futur del lloc?", amb les opcions de molt bé, bastant bé (apartats que hem associat a "optimista"), poc bé ("regular") i gens bé ("pessimista").

	<u>Propiet 2000</u>	<u>Pagès-2000</u>	<u>Pagès-1989</u>
Baix preu	82%	56%	4,9%
Cost de producció	14%	20%	
Organització o gestió inadequada	2%	2%	
Reduïdes dimensions de la finca	0%	2%	2,5%
Necessitat de fer elevades inversions	4%	2%	5,1%
Relacions difícils amb els propietaris	0%	1%	0,2%
Altres	0%	16%	5,4%
Ns/Nc	0%	1%	80,8%

Suposa aquest pessimisme una voluntat d'abandonar l'explotació? Només en part, perquè un 84% dels pagesos i un 75% dels propietaris volen continuar. Com es veu, els propietaris són els més desanimats. Com a dada anecdòtica, 76 pagesos indiquen tenir un fill que vol continuar de pagès.

Continuïtat en l'activitat

	<u>Propiet 2000</u>	<u>Pagès 2000</u>	<u>Pagès 1989</u>
Sí	75,0%	84,5%	66,1%
No	4,0%	7,9%	11,8%
Depèn			18,3%
Ns/Nc	21,0%	7,6%	3,8%
	<u>Pagès 2000</u>	<u>Pagès 1989</u>	
Hores de feina setmanals	74,6	82,53	
Dies anuals de descans	2,5	0,44	

Quant a les condicions de treball, cal indicar que el nombre mig d'hores setmanals de feina declarats en 2000 és de 74,6, el que dona un promig de més de 10 hores diàries de feina, sense un dia de descans, i els dies anuals de descans declarats són 2,5. No hi ha cap dubte que les condicions de treball en el camp són bastant dures. No obstant qualche cosa ha millorat, ja que a una qüestió molt similar en 1989 es contestava que amb una mitjana de 82,5 hores treballades a la setmana, amb 0,4 dies de descans anual.

La darrera qüestió que cal exposar és l'evolució del règim de tinença de la terra. Aquesta es va modificant paulatinament, ja que si en 1989 un 77% dels llocs anaven a mitges, en 2000 aquest percentage s'ha reduït fins al 66%; totes les altres opcions s'han incrementat, resultant que la propietat ha assolit una certa importància (18%), mentre que lloguer (7%) i jornal (9%) encara estan escassament implantats.

Règim de Tinença de la terra

Del lloc principal (%)		<u>2000</u>	<u>1989</u>
Mitges		66%	77%
Propietat		18%	11%
Lloguer		7%	3%
Jornal		9%	6%
Ns/Nc		0%	2%
Preferències (%)	Mitges	30%	39%

Propietat	38%	14%
Lloguer	17%	26%
Jornal	11%	11%
Ns/Nc	4%	9%

Quant al règim preferit pels pagesos, el canvi ha estat important, ja que en 1989 s'optava majoritàriament per l'amitgeria (39%), seguit del lloguer (26%), mentre que en 2000 es prefereix la propietat (38%), seguit de l'amitgeria (30%), i l'atractiu del lloguer ha disminuït (17%). És de destacar que si, per tal de contextualitzar les xifres, es compara la situació volguda amb la situació existent, es detecta que si en 1989 un 50,7% dels llocs amitgers eren partidaris d'aquesta opció, en 2000 aquesta ha disminuït fins al 45,5%: és a dir que la preferència per l'amitgeria ha disminuït més que la implantació d'aquest règim a la realitat, o dit d'una manera més crua hi ha més pagesos amitgers que hi estan a disgust, la qual cosa no és un bon símptoma. Fent la mateixa operació amb els altres règims detectam que l'únic règim del qual la seva preferència relativa s'hagi incrementat és la propietat (del 127% al 211%: en 2000 si poguessin, més del doble de pagesos es farien propietaris), mentre que ha decaïgut bastant l'atractiu del lloguer (del 867% al 242%), si bé encara té un gran atractiu, mentre que el jornal només es valorat pràcticament per aquells que el gaudeixen.

[Tornar a l'índex](#)

2.4. Alternatives de futur.

A més de polsar l'estat anímic del sector, en 2000, especialment, es va voler captar com enfocaven els agents socials els reptes a què aquest s'enfronta i els canvis i noves orientacions que aquests preveïen.

Tradicionalment els pagesos han estat refractaris a realitzar activitats complementàries: encara en 1989 el 73% eren d'aquesta opinió. La resta es repartia entre els que volien vendre llet, un 13%, una opció que poc després es demostrà inviable; l'engreix de vedells, un 11%; i amb una preferència molt menor, l'horticultura. En 2000 gran part dels pagesos, un 54%, segueixen sense considerar cap activitat complementària, mentre que els propietaris sí són partidaris d'ampliar les entrades a l'explotació. L'opció més preferida per tot dos és l'engreix de vedells (17% dels pagesos i 43% dels propietaris). Es tracta d'una opció molt continuista i lligada al problema de la caiguda del preu que es paga pels vedells per vida. Quant a la resta, la segona opció és l'agroturisme, especialment pels propietaris (14%), però a petita escala pels pagesos (5%), que ho equiparen a la cria de bens, mentre que els propietaris descarten aquesta opció. En canvi, l'11% dels propietaris opten per la cria de cavalls, davant d'un minso 3% dels pagesos. Ja en opcions secundàries, un 4% de pagesos i propietaris aposten pels embotits tradicionals de Menorca i un 4% dels pagesos per l'horticultura, la qual els propietaris substitueixen amb el mateix percentage per l'agricultura ecològica. En conjunt es pot dir que les alternatives més valorades estan lligades al mercat càrnic, que és una producció que no requereix canvis substancials en l'explotació, si bé els propietaris no deixen de banda l'agroturisme. L'interès per endegar produccions d'alt valor afegit (horta, fruita, viticultura, agricultura ecològica, etc), però allunyades del sistema agroramader imperant és, per tant, escàs.

Activitats complementàries que podria fer (%)

	<u>Propiet 2000</u>	<u>Pagès-2000</u>	<u>Pagès-1989</u>
Engreix de vedells	43%	17%	11,4%
Cria de bens	0%	5%	

Cria de cavalls	11%	3%	
Aviram	0%	1%	
Cria de conills	0%	0%	
Horticultura	0%	4%	2,4%
Fruticultura	0%	1%	
Agricultura ecològica	4%	0%	
Viticultura	0%	1%	
Plantes medicinals i aromàtiques	0%	1%	
Confitures tradicionals de Menorca	0%	0%	
Embotits tradicionals de Menorca	4%	4%	
Formatge de llet de cabra/ovella	0%	1%	
Venda de llet			13,0%
Agroturisme	14%	5%	
Diverses possibilitats	7%	3%	
Cap, Ns/Nc	18%	54%	73,2%

Atès que un dels principals problemes de les explotacions són els elevats costos de producció, es van plantejar diverses preguntes per tal d'estudiar com es pot abordar la seva disminució. La primera d'aquestes fou quina seria la principal mesura per abaratir costos, la resposta unànime a la qual resultà ésser la compra unificada de pinsos a Menorca (40% dels pagesos i 68% dels propietaris), seguit de la disponibilitat d'aigua barata per regar (26% dels pagesos i 28% dels propietaris). Un 21 % dels pagesos afegeixen la subvenció del transport, opció que els propietaris no consideren realista.

Principals mesures per reduir costos de producció (%)

	<u>Pagès</u>	<u>Propietari</u>
Comprar pinsos de forma unificada a tot Menorca	40%	68%
Confeccionar racions del bestiar més ajustades	3%	4%
Disposar d'aigua més barata per a reguiu	26%	28%
Subvencionar el transport	21%	0%
Altres	4%	0%
Ns/Nc	6%	0%

A continuació es demanava sobre la disponibilitat a compartir diversos elements productius, el primer dels quals és la maquinària, possibilitat que accepten quasi la meitat dels pagesos i més de la meitat dels propietaris. L'elevada resposta a aquesta qüestió és un tant paradoxal, ja que aquest sistema quasi no és utilitzat en la realitat.

Possibilitat de compartir maquinària

	<u>Pagès</u>	<u>Propietari</u>
Sí	46%	54%
No	50%	39%
Ns/Nc	4%	7%

En canvi, només un 17% dels pagesos i un 11% dels propietaris es declaren disposats a compartir la formatgeria, situació que, d'altra banda no es dona pràcticament mai en la realitat i que

tal vegada requeriria canvis en el maneig de l'explotació. Aquesta resposta es dona malgrat un 32% dels pagesos declaren que compartir la formatgeria és una opció possible i que permetria una major rendibilitat econòmica.

Disponibilitat de compartir formatgeria

	<u>Pagès</u>	<u>Propietari</u>
Sí	17%	11%
No	55%	39%
Ns/Nc	28%	50%

Possibilitat i millor rendibilitat de la formatgeria en comú

	<u>Pagès</u>	<u>Propietari</u>
Sí	32%	11%
No	46%	50%
Ns/Nc	22%	39%

Per finalitzar, es plantejava la possibilitat d'agrupar-se de manera genèrica, per produir en comú, la qual cosa consideren factible un 34% dels pagesos i un 19% dels propietaris, percentatge que s'incrementa fins al 68% quan es tracta d'altres terres de la seva propietat. Quant a la possibilitat de comercialitzar en comú, un 52% dels pagesos s'hi troben disposats, el que cal considerar un percentatge molt alt i que presumiblement es centra en el mercat de la carn, que recordem que és el que els pagesos han considerat com més accessible.

Possibilitat d'agrupar-se :		<u>Pagès</u>	<u>Propiet: d'ell</u>	<u>Propiet: d'altres</u>
Per produir en comú	Sí	34%	68%	19%
	No	57%	25%	46%
	Ns/Nc	9%	7%	25%
Comercialitzar en comú	Sí	52%		
	No	40%		
	Ns/Nc	8%		

[Tornar a l'índex](#)

2.5. Nombre d'explotacions i aprofitament de la terra.

Val a dir que malgrat les característiques de les explotacions no siguin totalment idèntiques en les tres enquestes, si són quantitativament bastant homogènies ja que el seu abast de ha oscilat sempre al voltant del 90%, un poc més la de 1994 i un poc manco la de 2000.

	<u>2000</u>	<u>1994</u>	<u>1989</u>
Explotacions en actiu	384	429	494
Explotacions enquestades	341	395	448
Percentatge	88,8%	92,1%	90,7%
Explotacions en. amb vaques	304	373	443
Núm mitjà llocs menats	1,83	1,43	1,32

Partint d'aquesta base, podem afirmar que el nombre d'explotacions agroramaderes en actiu s'ha reduït de forma considerable, ja que la disminució ha estat almanco d'un 22,2% en els onze anys considerats. Aquest retrocés fou més accentuat durant els primers cinc anys, quan van desaparèixer 65 explotacions (13 per any), un 13,2%; en els sis anys restants, es van abandonar 45 explotacions, el 9% restant (7,5 per any).

Si ens centram en les explotacions de producció làctia enquestades, que les característiques de les enquestes fan que siguin les més comparables, aquestes s'han reduït encara més, en un 31,4%, amb un ritme de desaparició bastant uniforme: un 15,8% en el primer període i un 18,5% en el segon, que ha fet que de cada vegada més difereixi més el nombre de llocs enquestats i els que tenen vaques, un element a tenir en compte. Així doncs podem concloure que ha existit un goteig continuat de llocs abandonats de producció làctia.

Aquesta disminució del nombre d'explotació ha afectat de manera intensa al sistema de maneig dels llocs. En efecte, i per començar, val a dir que s'ha donat un procés de concentració molt intens: el nombre mig de llocs menat ha passat d'esser proper a 1 (1,32 en 1989) a acostar-se als dos (1,83 en 2000).

Quant a l'aprofitament de la terra, pròpiament dita, val a dir que s'han de prendre les xifres amb una certa precaució i açò per dos motius. En primer lloc, el sistema d'ajuts de la Unió Europea basat en la dimensió de determinats conreus, introduït en 1993, i que coincidí amb una revisió del cadastre del rústec, ha determinat que el coneixement de les dimensions de les explotacions hagi millorat considerablement. En segon lloc, l'experiència i la disponibilitat de millors mitjans tècnics ha determinat que les dades s'hagin depurant considerablement i siguin cap cop més fiables.

Sota aquestes premisses, es detecta que la disminució del nombre d'explotacions ha vingut acompanyada d'un increment de la dimensió de les explotacions, especialment de la dimensió total, que ha passat de les 78,4 Has. a les 113,2 Has, el que suposa un increment del 44,4%. Aquest increment ha estat constant durant tot el període. Açò no obstant, les terres de conreadís, la Superfície Agrària Útil (SAU) no s'han incrementat en la mateixa mesura, ja que ha passat de 54 Has a 62,9 Has, el que suposa un moderat increment del 16,5%. Aquest fet demostra que, si bé la pràctica d'agregar nous llocs als que continuen en l'explotació ha estat permanent, que d'aquests s'han aprofitat únicament les terres més favorables i que la majoria de terres han restat sense conrear. Caldria no obstant poder examinar amb major deteniment les dades, ja que entre 1989 i 1994 es detectà una disminució de ls SAU, cosa difícil d'explicar, atesa la disminució del nombre d'explotacions; únicament es podria entendre com la desaparició d'explotacions de baixa rendibilitat amb unes dimensions per damunt de la mitjana.

Aprofitament de la terra

	<u>2000</u>	<u>1994</u>	<u>1989</u>
Dimensió mitjana	113,19	101,28	78,39
Nombre mitjà de tanques	33,23	39,14	
Dimensió mitjana de les tanques (Ha)	1,89	1,35	
Superfície agrària útil	62,91	52,81	54,01
Secà	56,91	47,35	49,46
Regadiu	5,04	5,26	4,55
Hortofructícoles	0,09	0,19	

Vegetació espontània	41,66	42,22	22,56
Prats naturals	5,63	7,97	
Bosc alt	14,35	16,50	19,43
Bosc baix	18,4	13,01	3,13
Altres (roques, costers, etc.)	3,28	4,73	
Sense definir	8,62	6,26	1,82

Si passam a referir-nos a la vegetació espontània, la mitjana per explotació d'aquesta ha crescut de forma considerable, ja ha passat de 22,56 Has a 41,66 Has, però si tenim en compte les terres de les quals els pagesos no en poden definir l'ús, que pràcticament totes han d'esser d'aquest tipus, s'hauria passat de 24,2 Has. a 49,4 Has, és a dir un 104,2%. Les dades de 1989 s'han de prendre amb una certa reserva, ja que únicament es donaven dues alternatives, però així i tot les xifres indiquen una caiguda del bosc alt, que encara manté una considerable importància, més de 14 Has per explotació. Aquest fet podria indicar que les explotacions amb bosc han estat les que han patit més l'abandonament i que la seva explotació ha deixat d'esser realitzada per les explotacions ramaderes. Per contra, el bosc baix ha incrementat molt la seva extensió, fins assolir les 18,4 Has. Aquesta circumstància es deu a la confluència de diversos factors, entre els que destaquen el fet que els llocs amb marina, si bé han deixat d'esser explotats de forma independent són menats per altres i el creixement de la marina en les terres agrícoles de baixa qualitat d'aquests, que així van perdre la seva condició. Per últim la reducció dels prats naturals i l'apartat d'altres, en esser reduïda no és inequívoca, ja que podria estar emmascarada per les terres sense definir. Com s'observa el gran increment de l'extensió dels llocs ha suposat un increment molt moderat de la Superfície Agrària Útil i un augment espectacular de la vegetació espontània, especialment del bosc baix i les terres sense definir.

Quant a la SAU, comencem per fer notar que el nombre mig de tanques s'ha reduït considerablement entre 1994 i 2000, passant de 39,26 a 33,23, és a dir que es tendeix a un maneig més racional i manco tradicional. Així la dimensió de la tanca tipus, que tradicionalment es considerava d'una quartera (0,67 has.) i que ja en 1994 era de dues quarteres (1,35 has.), en 2000 s'està aproximant molt a les dues hectàrees: 1,9 has. Açò s'ha aconseguit amb un increment relativament reduït de les terres, tant de secà, que s'han incrementat un 15%, com les de regadiu que han crescut a un ritme inferior 12,7%, la qual cosa indica que l'agricultura de Menorca es manté com fortament de secà. Convé apuntar, per finalitzar, que les terres destinades a la producció hortofructícola de l'explotació s'han reduït a la meitat en sis anys i actualment ja només es tracta d'unes produccions testimoniales, amb la qual cosa es demostra que en els darrers temps les explotacions no només s'han concentrat, sinó que han incrementat la seva especialització en la producció ramadera.

[Tornar a l'índex](#)

2.6. El lloc com a ens de gestió agroambiental.

Abans de continuar amb la vessant productiva del lloc, convé fer una aturada en el camí i considerar un aspecte no menys rellevant: el paper que aquest juga en la gestió del medi natural i del paisatge de Menorca.

La percepció dels pagesos és que entre 1994 i 2000 no hi ha hagut canvis substancials en l'estat de conservació de la paret seca, que si de cas ha millorat una mica, cosa que demostraria que

les explotacions actualment en actiu estan més compromeses que fa uns anys en el seu manteniment. En termes generals es pot afirmar que l'estat de la paret seca és molt variable i més dolent que bo, ja que en 2000 un 34% dels enquestats opinen que el seu estat és defectuós i només un 24% que és bo, restant un 38% en un estat moderat de conservació.

Estat de conservació paret seca	<u>2000</u>	<u>1994</u>
Dolent	34%	35,5%
Regular	38%	40,4%
Bo	24%	21,1%
Molt bo	1%	1,0%
Ns/Nc	3%	2,0%

També ens pot aportar una certa informació el fet que, mentre que 1994 declaraven haver enderrocat recentment paret seca un 21,7%, però amb una mitjana de només 50,13 m. En 2000 respon afirmativament un 12%, però amb una mitjana de 515,5 m, la qual cosa denota que s'han enderrocat grans quantitats de paret seca, per fer tanques més grosses (cosa que ja havíem detectat). Aquest fet és real, però val a dir que s'ha circumscrit a unes poques explotacions, ja que, a més, la desviació estàndard d'aquesta variable és molt elevada, és a dir que unes poques explotacions han enderrocat molta paret seca, per tenir tanques amb unes dimensions molt allunyades del que era tradicional a Menorca.

Manteniment de la paret seca

	<u>2000</u>	<u>1994</u>
Han tirat baix parets seques:	12%	21,7%
Mitjana de paret seca tirada (m.):	515,51 m.	50,13 m.
Temps dedicat aixecar enderrossalls:	13,38 dies	14,19 dies
Cost mig gastat en parets seques:	92.821 pts.	55,504 pts.

Prosseguint amb el manteniment de la paret seca, el temps dedicat pels pagesos a aixecar enderrossalls es manté al voltant de les dues setmanes, tot i que les dades indiquen que la mitjana ha disminuït en aproximadament un dia (14,2 dies en 1994 i 13,4 dies en 2000). En canvi, la despesa en efectuar aquesta tasca gairebé s'ha doblat: de 55.504 ptes a 92.821 ptes, la qual cosa pot indicar una incipient substitució de la feina de pagès per contractació externa.

Quant al temps dedicat a eixermar, també s'ha reduït en un dia (10,1 dies en 1994 i 9,1 en 2000), si bé a partir d'uns valors inferiors. Ara bé el que sí ha disminuït considerablement és l'apreciació de què s'ha de dedicar més temps a aquesta tasca, ja que si en 1994 només un 30% no consideraven que s'hi hagués d'esmerçar més temps, en 2000 aquest valor ha pujat fins al 46%, el que indica una disminució de la predisposició dels pagesos per realitzar aquesta tasca.

Temps mig dedicat a eixermar	9,09 dies	10,08 dies
Necessitat de dedicar més temps (%)		
Sí	44%	61,4%
No	46%	29,8%
Ns/Nc	10%	8,8%

El darrer element considerat han estat les barreres d'ullastre i és allà on els canvis han estat més considerables, ja que la mitjana de barreres per lloc ha disminuït a la meitat: de 12 en 1994 a 6,3 en 2000. Aquest fet s'ha compensat en part amb un increment de les barreres de ferro, que han passat de 14,3 a 16,4. És possible que, en conjunt hagi disminuït el nombre de barreres, cosa lògica si tenim en compte l'increment de la dimensió mitjana de les tanques. Així, en 2000 detectam una ruptura de l'equilibri que existia en 1994 entre ambdós tipus de barreres, ja que en el conjunt d'explotacions enquestades hi ha més del doble de ferro que d'ullastre.

Barreres d'ullastre	<u>2000</u>	<u>1994</u>
Per lloc	6,29	12,05
Total	2.024	
Barreres de ferro	<u>2000</u>	<u>1994</u>
Per lloc	16,41	14,28
Total	4.808	

Com és lògic, aquest canvi en la situació de les barreres d'ullastre ve a conseqüència de la modificació de l'apreciació d'aquestes pels pagesos, tot i que no en la mateixa proporció. Així la barrera d'ullastre ha disminuït del 34% al 28% com barrera més apreciada, però la de ferro només ha crescut en un 1%, anant la diferència als indefinits. Aquest fet podria demostrar el caràcter forçat del canvi, ja que, si les circumstàncies fossin diferents els pagesos mantindrien més barreres d'ullastre.

Tipus de barreres més apreciades:

	<u>2000</u>	<u>1994</u>
Ferro	62%	61,0%
Ullastre	28%	34,1%
Ns/Nc	10%	4,9%

Per finalitzar es demanava l'opinió sobre si els adobs i fitosanitaris emprats contaminen, per detectar la sensibilitat ambiental dels pagesos. En aquest sentit val a dir que aquesta ha augmentat, ja que ha disminuït el percentatge de pagesos ramaders que ho descarten (del 54,5% al 48%), i la resposta afirmativa també s'ha incrementat (del 25% al 28%). Curiosament, però, els pagesos hortofructícoles, que en 2000 s'afegiren a l'enquesta creuen menys que contaminen, ja que només un 21% és d'aquest parer. Aquest fet és tant més sorprenent tenint en compte la tasca que fan aquestes explotacions, a través de les agrupacions de defensa vegetal, per tal de reduir l'aportació de fitosanitaris i indica que potser es tracta d'una resposta poc sincera.

		<u>Hortofructícoles</u>	<u>Ramad-2000</u>	<u>Ramad-1994</u>
Opinió sobre si els adobs i fitosanitaris contaminen	Sí	21%	28%	25,0%
	No	50%	48%	54,5%
	Ns/Nc	29%	24%	20,5%

[Tornar a l'índex](#)

2.7. Produccions agrícoles.

Presentam en els quadros que venen a continuació la suma de les extensions conreades

declarades pels enquestats. Si bé és evident que l'extensió de cada any és inferior a l'extensió real, la comparació d'aquestes ens permet copsar l'evolució produïda durant el període¹⁵. Cal tenir en compte que la producció agrícola de les explotacions ramaderes, que són les que estem considerant, es centra en la producció d'aliment pel bestiar, fonamentalment farratges, però també, en una escala menor, grans.

Quant als farratges, es detecten canvis significatius, el primer dels quals és un fort increment durant el període de la superfície conreada, de l'ordre del 40%. Aquest creixement es concentra especialment entre 1989 i 1994. El tipus de farratges sembrats també s'ha modificat; en aquest sentit destaca el notable increment que ha beneficiat al raigràs. Pel que fa a la resta, s'han desenvolupat molt alguns nous conreus alhora que declinaven els més tradicionals. En conjunt, és notable la pèrdua de diversitat que s'ha produït.

Farratges	<u>2000</u>	<u>1994</u>	<u>1989</u>
Raigràs	3.562,79	1.813,3	1.719,3
Civada	3.163,41	4.272,0	2.713,3
Raigràs / Civada	6.070,41	5.850,0	4.179,7
Ordi / Civada	926,5	1.074,0	659,7
Veça	84	181,3	273,3
Enclóver	169,71	719,3	919,3
Blat d'indi	285,6	154,0	49,3
Brom	106,11	322,0	243,7
Triticale	548,92	104,6	
Melca	115,97		32,7
<u>Altres</u>	<u>185,9</u>	<u>106,7</u>	<u>48,7</u>
Suma	15.219,32	14.597,2	10.839,0
<i>Variació</i>	<i>4,3%</i>	<i>34,7%</i>	
-Total període	<i>40,4%</i>		

Per conreus, el raigràs és multiplica per 2,1, passant de les 1719,3 has. a les 3.562,8 has. A més la barreja de raigràs i civada, s'incrementa en un 45%, sobrepassant les 6.000 has. El tercer conreu en extensió (que era el segon en 1989), la civada, creix un 16,6% i sobrepassa les 3.100 has. Altres conreus tradicionals decauen fortament, com l'enclóver, l'extensió del qual només representa el 18,5% del que existia en 1989, o la veça, que es queda en el 30,7% de la superfície inicial; el brom assoleix el 43,5% de la superfície de l'any base.

Entre els conreus minoritaris que incrementen la seva extensió es compta l'ordi, barrejat amb la civada, que s'incrementa en un 40,4%, on hem veure els efectes de la Política Agrària Comuna de

---

¹⁵ Val a dir que les xifres no són completament comparables, ja que caldria tenir en compte en cada any la relació entre els llocs enquestats i el total, que com és vist és molt similar en cada enquesta, però no exactament igual. També s'hauria de ponderar l'efecte dels llocs que no contesten a aquesta pregunta de l'enquesta. Aquests dos factors haurien d'esser corregits tenint en compte la Superfície Agrària Útil dels llocs que no han contestat. En tot cas les grans tendències no poden esser alterades per aquests dos elements, per la qual cosa els hem despreciat.

la Unió Europea, que fomenten aquest conreu; dos conreus de reguiu creixen intensament: el blat d'indi, que es multiplica per 5,8% i la melca, que es multiplica per 3,5; per últim el triticales multiplica la seva extensió per 5,25, en tan sols els darrers sis anys.

Respecte als grans, en primer lloc val a dir que en conjunt disminueix la seva extensió en un 9,2%, com a conseqüència de la necessitat de farratges que hem detectat en l'apartat anterior. Açò és lògic, ja que atès que el cost de transport afecta més als productes lleugers, s'ha procurat aconseguir l'autoabastiment del volum i el gra ha patit aquesta tendència. Per productes, la civada s'ha incrementat lleugerament, mentre que l'ordi, conreat tot sol o, especialment si es fa barrejat amb civada, ha disminuït. L'apartat d'altres també ha seguit la tendència general

Grans	<u>2000</u>	<u>1994</u>	<u>1989</u>
Ordi	1.068,21	1.250,0	1.132,0
Civada	1.797,52	1.616,7	1.663,3
Ordi / Civada	436,27	943,6	845,7
Altres	<u>201,15</u>	<u>323,9</u>	<u>218,3</u>
	3.503,15	4.134,2	3.859,3
<i>Variació</i>	-15%	7%	
-Total període	-9%		
Total	18.722,47	18.731,40	14.698,33
<i>Variació</i>	0%	27%	
-Total període	27%		

Per últim, si examinem l'extensió de tots els conreus, aquesta s'ha incrementat en un 27,4%, creixement que es donà en el primer període, ja que en el segon aquesta s'ha estancat. Per tant, i tal i com ja apuntaven, la necessitat de comptar amb farratges ha provocat que s'incrementi considerablement la seva extensió, en part a costa d'una disminució de la que es destinava al gra. D'altra banda, si relacionam aquest fet amb la quantitat total de Superfície Agrícola, la qual s'ha mantingut bastant estable, al voltant de les 24.728 Has¹⁶, podem concloure que l'increment de les extensions sembrades s'ha fet mitjançant l'abandonament progressiu del tradicional sistema de les tres sementeres i l'intensificació del conreu, tot reduint els guarets i altres sistemes d'explotació de la terra extensius.

Per últim, si examinem l'extensió total dels conreus, aquesta s'ha incrementat en un 27,4%, creixement que es donà en el primer període, ja que en el segon l'extensió s'ha estancat. Per tant, i tal i com ja apuntaven la necessitat de comptar amb farratges ha fet incrementar l'extensió total conreada i disminuir la que es destinava al gra, per aconseguir un increment molt important. D'altra banda, si relacionam aquest fet amb la quantitat total de Superfície Agrícola, la qual s'ha mantingut

---

¹⁶ Aquest valor és el producte de multiplicar el nombre de llocs en actiu per la Superfície Agrària Útil mitjana, a la que s'ha afegit un 10% de les terres sense definir. El valor indicat és la mitjana de les tres enquestes, sobre la qual les variacions han estat escasses i per tant poc significatives.

bastant estable, al voltant de les 24.728 Has¹⁷, podem concloure que l'increment de les extensions sembrades s'ha fet mitjançant l'abandonament progressiu del tradicional sistema de les tres sementeres i l'intensificació del conreu, tot reduint els guarets i sistemes d'explotació de la terra extensius.

[Tornar a l'índex](#)

2.8. La ramaderia i els seus productes.

Habitualment és freqüent limitar-se a les dades mitjanes per explotacions o a les xifres totals, però com que ens interessa conèixer l'efecte dels canvis sobre els llocs, afegirem aquest en la nostra anàlisi. Així detectam un doble fenomen que afecta a la pràctica totalitat de les cabanes: un fort increment de la mitjana d'animals per explotació, amb una paral·lela disminució del nombre d'explotacions que tenen animals.

En efecte, la producció més significativa, el vaquí mostra un augment d'un 69,8% del nombre de vaques en producció, increment que ha estat especialment notable en el segon període, entre 1994 i 2000 (42%). Els braus, com és d'esperar han crescut menys que les vaques en producció (27%), mentre que les braves han crescut molt més, un 210%, la qual cosa indica canvis en el maneig del vaquí, tendents a renovar amb més rapidesa la cabana, tot mantenint manco anys les vaques en producció. Sens dubte les pressions que rep el sector lleter, amb una disminució real dels preus de venda i el pagament de la llet per qualitat són forces que dirigeixen al sector envers una producció més intensiva.

Ara bé, aquest panorama s'ha de complementar amb l'evolució del nombre d'explotacions. Així s'observa que en aquests onze anys el nombre d'explotacions amb vaques s'ha reduït en un 31%; en el cas dels braus la disminució és superior, el 37%, i en la recia un poc inferior, el 28%. El ritme de disminució ha estat més homogeni, així en els primers cinc anys disminuï un 15,8% el nombre d'explotacions amb vaques en producció i en els darrers sis anys un 18,5%. Així en resum podem indicar que el sector vaquí s'ha caracteritzat per una gran concentració i especialització de les explotacions que en onze anys han passat a esser bastants menys i amb moltes més vaques, un creixement inferior dels braus i molta més recia.

Cabana ramadera

		Mitjana per explotació			Núm explotacions		
		<u>2000</u>	<u>1994</u>	<u>1989</u>	<u>2000</u>	<u>1994</u>	<u>1989</u>
Vaquí	Vaques prod	39,2	27,6	23,1	304	373	443
	Braus	1,4	1,0	1,1	243	285	385
	Braves	10,8	7,5	5,2	281	357	389
	Reprod. Carn	18,5	2,6	1,3	50		73
Oví		47,7	22,7	28,9	234	266	337
Caprí		25,1	23,0	19,7	58	74	66
Porquí		8,7	4,0	3,0	254	322	342
Gallines		196,0	15,7	18,8	271	321	365
Pollastres		125,0	383,6	27,0	15	54	57

¹⁷ Aquest valor és el producte de multiplicar el nombre de llocs en actiu per la Superfície Agrària Útil mitjana, a la que s'ha afegit un 10% de les terres sense definir. El valor indicat és la mitjana de les tres enquestes, sobre la qual les variacions han estat escasses i per tant poc significatives.

Altres ploma	22,1	0,7		72	87	
Conills	125,0	96,5	2,8	50	81	128
Egües	2,3		1,8	119		186

Quant a les reproductores de carn, el seu nombre ha crescut exponencialment, ja que la mitjana per explotació a passat d'1,3 a 18,5 per explotació, mentre que el nombre d'explotacions només s'ha reduït de 73 a 50, amb la qual cosa el nombre total a passat de 95 a 925. Ja comentaven l'interès creixent en la producció bovina càrnia com una de les vies de complementar la renda de les explotacions.

Altres produccions han sofert les mateixes tendències. Així la mitjana de mares d'oví per explotació s'ha incrementat en un 65%, mentre que el nombre d'explotacions que en tenen s'ha reduït en un 30,6%, uns valors sensiblement iguals que els del vaquí. La mitjana per explotació de caprí, que sempre ha tingut una importància menor a Menorca, només s'ha incrementat un 27,4% i el nombre d'explotacions s'ha reduït en un 12%, la qual cosa demostra una estabilitat major en la cabana d'aquest animal, segurament limitat a determinats terrenys. El porquí ha crescut molt més, ja que la mitjana de truges per explotació s'ha multiplicat per tres, mentre que el nombre d'explotacions només s'ha reduït en un 25,7%, resultant un increment espectacular del nombre de productores. Aquest fet té un paral·lelisme amb el que s'ha donat amb les reproductores de carn de boví i és una mostra més de l'interès del mercat càrnic per a les explotacions de l'illa.

La resta de les produccions no tenen un volum similar i algunes, en tenir una gran importància els animals de granja, estan sotmeses als canvis de criteri en l'elecció de les explotacions enquestades. Així les gallines sofreixen un increment estadístic en el darrer període únicament pel fet que s'han introduït en l'enquesta a les granges de producció industrial, amb la qual cosa la mitjana resultant no té una interpretació clara. Si prescindim d'aquest fet, es detecta una disminució del nombre d'explotacions d'un 25,7%, amb una lleugera disminució de la mitjana per lloc, cosa que demostra el seu caràcter de producció d'autoconsum. Quant als pollastres i els conills, la introducció de l'explotació que els produeix industrialment es feu en 1994 i per tant només podem indicar una disminució dràstica de les explotacions que en tenen, que s'han reduït a menys de la meitat, la qual cosa indica la pèrdua d'interès de l'autoconsum, un fet que ja constataren en constatar la disminució de l'extensió destinada a hortofructícoles de les explotacions.

Per últim, el nombre d'egües per lloc s'ha incrementat un 27,8% mentre que el nombre d'explotacions ha disminuït un 36%, amb la qual cosa el nombre total d'egües s'ha reduït en un 18%. Aquest fet és simptomàtic, ja que en aquest període la raça menorquina s'ha desenvolupat notablement, el que ha determinat una major professionalització d'aquest sector i és possible que només en els darrers anys el rendiment econòmic d'aquest animal ho hagi fet interessant. En tot cas el nou desenvolupament que ha pres és bastant novedós i no sembla que sigui un camí pel que estiguin apostant les explotacions menorquines.

En resum es pot afirmar que les explotacions menorquines s'han especialitzat considerablement en la producció ramadera, principalment de vaquí lleter, i complementàriament de produccions càrnies i s'està desprenent de les tradicionals produccions d'autoconsum o petita comercialització. Considerant el nombre d'hores treballades i la progressiva sortida de madona a treballar fora del lloc, és evident que la manca de factor treball en les explotacions és l'element explicatiu d'aquest fenomen. Altres produccions amb plantejament diferent, com la cria de cavalls, no estan molt desenvolupades.

Quant a la producció làctia, la mitjana per explotació s'ha incrementat en un 84,5%, superior

a l'increment del nombre de vaques, com a resultat de les campanyes de millora genètiques realitzades durant aquest període. Aquest increment ha resultat ésser bastant regular en el temps: els primers cinc anys augmenta un 31,7% i entre 2000 i 1994 un 40%. La producció formatgera és un poc més elusiva, atès que s'ha introduït un nou producte, la quallada, però així i tot s'incrementa un 5,8% i si afegim la producció d'aquesta un 38,2%, notablement inferior al total. Aquest fet ens indica clarament que hi ha una tendència a incrementar més la producció de llet que la de derivats làctics, la qual cosa és un indicatiu de que la rendibilitat percebuda d'aquests darrers ha empitllorat en relació a la producció de llet.

Producció làctia

	<u>2000</u>	<u>1994</u>	<u>1989</u>
Producció efectiva llet	204.700,2	146.068,0	110.948,6
Quota lletera	210.331,8	154.551,5	
Greix	3,40	3,33	
Proteïna	3,08	3,16	
Producció formatge	14.270,1	11.332,5	13.494,4
Taxa conversió formatge	8,19	7,98	
Producció quallada	4.382,00		
Taxa conversió quallada	8,46		
Rendiment lleter per vaca	5221,9	5292,3	4803,0
Dies lactació	294,54	269,06	

Si a continuació examinam la relació entre la producció lletera i el nombre de caps per explotació, obtenim el rendiment lleter del vaquí. Notem com aquest s'ha incrementat un 10% entre 1989 i 1994, però s'ha estancat en el segon, el que indica que ha existit algun factor que ha restat efectivitat a les campanyes de millora genètica

Val a dir que el que inicialment semblava un límit important a l'increment de la producció lletera, la quota lletera i que en el conjunt europeu ha actuat en aquest sentit, no ha tingut cap virtualitat, ja que des del principi, 1993, any de la introducció d'aquest límit de producció, a Menorca en conjunt n'ha sobrat, si bé l'excedent s'ha reduït, ja a l'inici representava un 5,8% de la producció de l'explotació i en 2000 un 2,8% d'aquesta. Diversos factors han permès aquest factor; en primer lloc la gestió inicial de la quota fou millor que a d'altres comunitats autònomes, gràcies a la major professionalització del sector a Balears; a continuació i com és lògic hi ha hagut una transferència de quota de les explotacions que han abandonat a les que s'han mantingut, però el que explica l'increment sostingut de la quota de Menorca és la disminució dràstica de la producció lletera de Mallorca, havent-se produït, per diversos mitjans, una transferència neta de quota en favor de Menorca. Així, a més de possibles compres directes de quota a l'illa veïna, quan s'han realitzat repartiments de quota a Espanya, les Illes Balears han partit d'una posició avantatjosa i Menorca ha absorbit la quota que Mallorca no demandava.

Quant a la analítica de la llet, s'ha produït un lleuger increment del greix i una disminució de la proteïna. Aquest fet és un tant estrany, ja que el pagament per qualitat és un factor que incentiva l'alça d'aquests paràmetres, determinants del preu percebut per la llet, i podia estar degut o bé a una poca precisió en les respostes o bé en una pèrdua de qualitat de la llet en incrementar-se la producció.

La taxa declarada de conversió de la llet s'ha incrementat una mica, de 7,98 a 8,19, fet congruent amb la disminució de la proteïna en la llet. La taxa de conversió de la quallada és

lleugerament més elevada, 8,46. Aquests valors, especialment el del formatge, podrien estar un poc esbiaixats a la baixa, ja que no existeix una pràctica de mesurar les entrades de llet i per tant es tracta de valors estimatius, on és fàcil de cometre errors d'apreciació.

Per últim, la lactació del vaquí s'ha incrementat en 25 dies, assolint ja pràcticament el valor tècnic òptim, que és de 300, la qual cosa implica canvis en el maneig del vaquí. En primer lloc, un maneig més professional, que cerca la producció màxima obtenible; en segon lloc, la necessitat de mantenir alguns animals en producció l'estiu, abandonant en part la pràctica de secar les vaques per Sant Joan. No obstant, aquest fet té com a contrapartida la necessitat d'incrementar les compres d'aliment, ja que l'estiu l'illa és deficitària, ja que la producció de farratges es redueix molt i queda circumscrita a algunes zones on es reguen algunes produccions. El resultat és un maneig molt menys tradicional, molt més professional i costós. És de suposar que la rendibilitat econòmica és favorable.

[Tornar a l'índex](#)

2.9. Gestió econòmica.

En primer lloc, és important examinar fins a quin punt els pagesos coneixen dels costos. A respecte cal apuntar que en 2000 es va introduir un matís en aquesta pregunta, en relació a la de 1994. En tot cas és significatiu que s'ha reduït en un 30% els que declaren desconèixer-los. A més, els que declaren que els coneixen ascendeixen al 62%, mentre que en 1994 eren el 46,2%, d'aquests més de la meitat, els que representen el 33% del total indiquen que els coneixen amb detall. Per tant, la conclusió és clara: en els darrers sis anys els pagesos han posat un major èmfasi en el coneixement dels costos.

Coneixement de costos

	<u>2000</u>	<u>1994</u>
Amb detall	33,0%	
Aproximat	29,0%	46,2%
No coneix	14,0%	45,4%
NS/NC	24,0%	8,5%

A continuació es demanava el total de despeses i la seva estructura, en aquest sentit cal indicar que en 2000 s'ha millorat la seva estructura introduint qualche concepte significatiu (electricitat, reparació de vehicles, palla i farratges).

Despeses	<u>2000</u>	<u>1994</u>	<u>Var. 00-94</u>	<u>Var h. 00-94</u>	<u>1989</u>	<u>Var. 94-89</u>	<u>Var- 00-89</u>
Pinsos	4.598.805	1.936.115	137,5%	155,3%	1.414.099	36,9%	249,5%
Palla, farratges	343.978						
Adobs, llavors	732.398	594.251	23,2%	123,2%	382.221	55,5%	91,6%
Despeses boví	191.258	151.598	26,2%	126,2%	150.631	0,6%	27,0%
Lloguer de maquinària	408.278	165.418	146,8%	246,8%	199.266	-17,0%	104,9%
Carburants	349.811	255.382	37,0%	137,0%	170.131	50,1%	105,6%
Reparació de vehicles	272.940						
Sous i salaris	864.605	380.491	127,2%	227,2%	251.590	51,2%	243,7%

Electricitat	537.411						
<u>Altres</u>	<u>124.253</u>	<u>679.044</u>	<u>-81,7%</u>	<u>37,6%</u>	<u>434.547</u>	<u>56,3%</u>	<u>115,1%</u>
Suma	8.423.737	4.162.298	102,4%	202,4%	3.002.485	38,6%	180,6%
Beneficis	3.153.964	2.152.348	46,5%		2.085.354	3,2%	51,2%
Inversions	1.937.810	803.972	141,0%				

En qualsevol dels casos és prou evident que l'evolució econòmica té dues fases molt diferenciades. El primer període, entre 1994 i 1989¹⁸ es caracteritza per un increment moderat de les despeses, que s'incrementen un 38,6%, un percentatge lleugerament superior a la inflació acumulada, que fou del 32,3%, amb la qual cosa l'increment real de la despesa fou únicament del 4,8%. Açò no obstant, l'increment de la majoria de les partides fou, emperò de l'ordre del 53% i el creixement global fou menor degut a què les despeses d'alimentació s'incrementaren només un 36,9%, i a què les despeses del boví i el lloguer de maquinària tingueren increments nominals molt reduïts o sensiblement negatius, si bé aquests conceptes no tenen tanta influència en el total com l'anterior. D'altra banda, l'increment nominal dels beneficis fou de només el 3,21%, amb la qual cosa la renda real en termes reals va disminuir fortament: exactament un 22%. En aquest període es constata com l'increment real de la despesa és inferior a l'increment del bestiar vacú, gràcies al moderat increment de les despeses del vaquí. També és de destacar que el principal factor d'ingrés, malgrat la producció làctia puja molt més (31,7%) que les despeses reals (4,8%), els beneficis reals disminueixen, el que demostra el fort efecte de la disminució de preus.

En el segon període, les despeses s'han doblat, concretament s'ha incrementat un 102,4%, fins a ascendir en 2000 a 8.423.737 ptes. En aquests sis anys la inflació acumulada ha estat inferior, únicament el 20,4%, per la qual cosa la despesa real s'ha incrementat en un 68,1%. Aquest fet és molt revelador, ja que recordem que l'element de cost més significatiu, el nombre de vaques productores s'ha incrementat en aquest període en un 42%, amb la qual cosa l'increment del vaquí i de la producció lletera s'ha aconseguit en una situació de costos reals creixents.

Si examinam el desgloss de la despesa, constatarem que la principal partida segueix essent la compra d'aliment pel bestiar, que a més és el concepte que més ha crescut, amb un increment homogenitzat del 155% (recordem que el nombre de vaques i la producció lletera creixien a un ritme molt inferior). Així l'alimentació (pinsos, palla i farratges) ha assolit el 58,7% del total de les despeses. Pel que fa a la resta, les dues altres partides que creixen més que el total són els sous i salaris (127%) i el lloguer de maquinària (146,8%). Aquest fet és significatiu perquè indica cap a on es dirigeixen els canvis en la forma d'explotació dels llocs: a la major contractació de personal extern diferent del pagès, la qual cosa hem detectat en la reducció dels llocs amitges i en l'increment de la contractació de tercers per realitzar les tasques agràries. En efecte, l'increment de bestiar ha provocat que el pagès s'hagi de concentrar de cada cop més en el maneig dels animals i destini menys temps a altres feines, com havien vist en el manteniment de la paret seca i l'eixeremat i ara veim en les feines de la terra¹⁹. Les altres partides han tingut una evolució molt similar a la inflació acumulada (adobs,

¹⁸ Les dades de despesa de 1989 han estat calculades a partir de les dades de l'article de l'autor Producció agregada i mesures de rendiment del sector agropecuari de Menorca, en **Revista de Menorca**, 3r. Trimestre de 1991.

¹⁹La concentració del conreu en favor del raigràs també forma part d'aquesta tendència, ja que

llavors i despeses de boví) o lleugerament superior (carburants i altres). En resum s'observa un increment del pes de l'alimentació del bestiar, que assoleix uns valors absoluts molt alts, i d'elements innovadors: els sous i salaris externs i el lloguer de maquinària.

L'evolució del benefici declarat és una conseqüència dels anteriors, ja que únicament s'ha incrementat un 46,5% nominal, és a dir a un ritme d'un 5,61% nominal anual acumulatiu. Tenint en compte que la inflació acumulada ha estat del 20,4%, s'ha produït un guany total real del 21,7%, el que suposa un guany anual real acumulatiu de poder adquisitiu del 3,3%, fet que contrasta de gran manera amb el retrocés que s'havia produït en el període anterior. De totes maneres, convé realitzar dues observacions; en primer lloc malgrat aquests increments siguin elevats, la situació de partida era dolenta; en segon lloc és tracta del benefici de l'explotació i hem de recordar que en els llocs que van amitges, que són la gran majoria, el benefici s'ha de repartir per la meitat entre pagès i propietari. També és de destacar que, malgrat la producció làctia creix molt menys (40%) que les despeses reals, els beneficis reals s'incrementen, el que per un costat reforça la nostra observació de què les variacions de preus tenen més efecte sobre el benefici que les de producció i, per l'altre, demostra que l'opció que havien pres els pagesos en el període anterior tenia la seva lògica interna.

Per últim convé apuntar que les inversions necessàries (l'amortització de les quals no s'ha integrat com un element de despesa, ja que no ho és pel pagès) s'han incrementat substancialment, de fet ha crescut més que les despeses: un 141% nominal, és a dir un 100,2% en termes reals. Ara podem comprendre el motiu principal del desànim dels propietaris. Si consideram estrictament la comptabilitat de l'explotació, aquesta ha declinat fortament pel propietari, ja que un increment de beneficis d'un milió de pessetes ha hagut d'afrontar un increment de les inversions d'1.100.000 ptes, amb la qual cosa, en termes nominals i reals han perdut rendibilitat²⁰. Així doncs, l'únic valor que ha estat favorable al propietari és el valor de la terra que ha pujat a Menorca considerablement, però tinguem en compte, que aquest no estat lligat completament a l'activitat agrària, especialment en un economia tant influïda pel turisme com la nostra.

Per tant podem concloure que en el primer període l'increment de producció s'aconseguí amb un increment moderat de les despeses, però la caiguda de preus provocà una forta caiguda del benefici real; en el segon període es constata una acceleració dels ritmes de creixement, però l'increment de producció s'aconsegueix a costa d'un increment altíssim de les despeses. Malgrat tot, l'evolució dels preus permet una millor evolució dels beneficis. En aquests anys, les inversions encara s'han incrementat més i l'increment dels beneficis no ha estat suficient perquè els propietaris puguin fer front a les inversions sense perdre rendibilitat.

Considerant la totalitat del període estudiat, no obstant, l'increment nominal de les despeses ha estat del 181%, mentre que la inflació acumulada és del 59,8%, el que deixa l'increment real de les despeses en el 75,6%. Les dues partides de despesa que més s'han incrementat han estat l'alimentació i els sous i salaris, ambdós amb un creixement proper al 250%. També són significatius l'increment de l'energia recollida en l'apartat d'altres (que inclou l'electricitat) i creix un 115% i els carburants (106%) i del lloguer de maquinària, que creix un 105%.

D'altra banda, l'increment nominal dels beneficis durant aquests onze anys ha estat de només

---

així, en disminuir la diversitat de conreus, disminueix la necessitat de temps de treball i facilita que es faci externament.

²⁰ Si bé s'ha de tenir en compte també l'increment de les subvencions a la inversió que ha amortiguat aquest efecte. En tot cas, la rendibilitat de l'explotació ha declinat.

el 51%, bàsicament degut a què en el primer període els beneficis van caure. Si descomptam la inflació acumulada, constatarem una disminució del benefici real del 5,3%, fet negatiu, però cal tenir en compte que l'evolució positiva dels darrers sis anys ha eixugat part de les pèrdues i que si l'evolució prossegueix es pot aconseguir igualar els nivells de rendibilitat de 1989 en un lapse de temps molt breu.

Des d'un punt de vista un poc diferent, es constata un moderat increment de la despesa real per vaca, tot i que l'increment del rendiment lleter ha permès reduir lleugerament la despesa real per produir un litre de llet. Per últim, malgrat la producció ha crescut més que la despesa real, els beneficis reals han disminuït, ni que sigui lleugerament, degut a l'evolució negativa dels preus del primer període, la qual mai es pot deslligar de l'increment de la producció.

Com a conclusió, aquests onze anys han vist un canvi radical on l'erosió de la rendibilitat entre 1989 i 1994 ha forçat un canvi en l'estructura productiva, amb un fort increment de la producció, que ha provocat un creixement molt intens de les despeses, especialment de les partides d'alimentació i sous i salaris, i que, quan s'ha associat a una evolució més positiva dels preus, ha fet possible una recuperació de part de la rendibilitat perduda.

[Tornar a l'índex](#)

3. CONCLUSIONS: LES TRANSFORMACIONS DEL SECTOR PRIMARI DE MENORCA ENTRE 1988 I 1999.

L'anterior profusió de taules i nombres pot moure a confusió, però l'allau de dades no ens hauria amagar els processos que ha patit l'agricultura de Menorca; tal com diu el tòpic, els arbres no ens han d'amagar el bosc. Per tant, ara posarem en net tot el que hem anat comentant i exposarem quines són al nostre parer les transformacions produïdes, les seves causes i conseqüències.

Tot canvi suposa l'existència d'una base de partida, que és la que es va modificant amb el transcurs del temps. Ja hem indicat en un altre lloc²¹ que, al nostre entendre, el punt de partida en 1989 era un sistema acostumat a funcionar en un mercat espanyol autàrquic, on una forma d'actuar bàsicament tradicional només estava modulada per una lògica mecanització de les feines agràries. Des del punt de vista econòmic aquest fet implica una baixa renda per actiu, unes condicions de feina dures, bàsicament perquè un determinat conjunt d'explotacions no assolien les dimensions òptimes. Les difícils condicions de vida, junt amb el procés de mecanització ha havien provocat en el període anterior (és a dir 1960-1988) una expulsió de mà d'obra agrària, fet comú a tota Espanya i que a Menorca comptava amb l'avantatge de poder trobar ocupació a la mateixa illa, sense haver d'emigrar. Es manteniren, no obstant, diversos trets tradicionals, com una gran implantació de l'avitgeria; una ramaderia basada en el vaquí extensiu, però amb el complement de d'una sèrie de productes, tant de tipus agrícola, com ramader, destinades a l'autoconsum o a una comercialització a molt petita escala. El maneig de la terra es fonamentava en un conjunt de conreus tradicionals bastant diversos als quals es va afegir un conreu d'elevada producció, el raigràs, que no obstant es va integrar harmoniosament en el conjunt. No es posava cap èmfasi ni en la diversificació productiva ni en millorar la comercialització dels productes agroramaders.

Aquest sistema, on la tradició era matisada per una modernització "suau"²², en 1989

---

²¹ Una imatge impressionista del camp de Menorca, en **Posidònia, quadern de debat ambiental**, núm 1, pàg. 84.

²² És a dir, més productiva que econòmica.

proporcionava un moderat optimisme als pagesos. Però els efectes de l'entrada en la Unió Europea, que a partir de llavors es van fer sentir, trencaren aquest precari equilibri. El punt clau fou l'efecte en aquest sistema productiu, amb molts elements de tipus tradicional i un elevat nivell de costos, de la baixada del preu de la llet i dels seus derivats. Aquesta disminució de preu va accentuar els problemes de rendibilitat dels llocs amb unes dimensions subòptimes o condicions de producció poc modernitzades. D'aquesta manera l'abandonament de les explotacions, que ja venia d'enrera, continuà amb força, afectant de manera molt intensa a les explotacions de producció làctia. Aquest abandonament, a partir de 1989 alliberà quantitats diverses de terreny, bàsicament poc productiu i fou una força en contra del règim de mitgeria i en favor d'altres règims de tinença de la terra que, per les resistències de llogar terres i les dificultats de trobar jornalers, acabaren privilegiant el maneig de la terra per part de la propietat, antiga o novament adquirida. Aquests fets determinaren una disminució dels pagesos que viuen al lloc, que tradicionalment eren els pagesos amitgers.

Ara bé, el sector tenia que reaccionar, ja que sinó era inviable. La resposta fou una fugida cap endavant: com que disminuïa el preu de la llet, s'incrementà la producció, en un context en què a Menorca el sistema de quotes lleteres no tingué rellevància pràctica en la major part dels casos. Així mateix, i quan ni amb l'increment de la producció lletera s'aconseguia mantenir un mínim de rendibilitat, s'incrementà la producció càrnia o el seu valor, amb la introducció de reproductores bovines de races càrnies, l'increment del porquí i, en menor mesura, l'increment de l'oví. Però l'increment de la producció lletera és en si un fenomen complex que requereix de molts altres canvis.

En primer lloc, el nombre de caps per explotació va créixer considerablment, però, a més, l'Administració estalonà un procés de millora genètica que féu que aquest major nombre de caps produís encara més²³. Però en introduir animals més productius calia fer més canvis: s'ha d'incrementar la cria espectacularment, perquè la vida mitja dels nous animals és més baixa. En congruència amb les noves tendències, s'augmenten els dies de lactació, per aprofitar millor els nous animals: ens hem allunyant considerablement del maneig tradicional del vaquí; per dir-ho curt i ràpid el sistema s'ha fet més intensiu. Però l'increment del nombre de caps, i de caps que requereixen més atencions que els anteriors, si es vol fer en condicions de rendibilitat s'ha de fer sense augmentar de forma significativa el factor treball²⁴. Com que la mecanització anterior ja havia provocat una reducció de la població activa agrària, disminueix el temps per realitzar altres tasques, és a dir per llaurar la terra, per mantenir la paret seca (i aquestes dues tasques de cada cop més la fa personal llogat), per eixermar i, per últim, per mantenir conreus (estivada i altres) i animals diferents del vaquí que anteriorment es dedicaven bàsicament a l'autoconsum. La disminució del temps per realitzar tasques agrícoles també determina la simplificació d'aquestes, concentrant de cada vegada més la producció en el raigràs.

L'increment del nombre de caps per explotació determina un augment de les necessitats d'alimentació. Atès que en termes relatius allò que és més car és el concentrat, les explotacions opten per incrementar la producció de farratges, per a la qual en moltes ocasions també estan més dotades per la naturalesa. Per aconseguir-ho s'acudeix a totes les vies possibles: s'elimina el sistema

---

²³ En aquest procés tots els agents implicats s'obsessionaven amb la producció i oblidaven que aquests increments de producció tenien que accelerar la caiguda de preus. D'aquesta manera a Menorca el preu de la llet és dels més baixos de tota Espanya.

²⁴ Cosa que pot conduir a que s'abandoni el sistema d'explotacions familiars, cosa que en algunes explotacions ja s'ha produït, bàsicament amb un maneig industrial del vaquí amb treball assalariat.

tradicional de les tres sementeres, intensificant la producció; s'aprofita la part més fèrtil i convenient dels llocs, la qual cosa té com a conseqüència que les dimensions de les explotacions creixin molt més que la Superfície Agrària Útil; també s'introdueix el reguiu en els terrenys que disposen d'aigua. Però la necessitat de farratges és tan forta que fins i tot es fa a costa de disminuir l'extensió destinada al gra, que es redueix. Per un altre costat, s'accelera la mecanització i la racionalització de les produccions agrícoles, per la qual cosa s'incrementa la dimensió mitjana de les tanques, amb la inevitable destrucció de parets seques i la substitució de les barreres d'ullastre per les de ferro.

Considerat des d'un altre punt de vista, l'increment de la producció de llet precisa d'elevats consums de pinsos, especialment els animals d'alta producció que la millora genètica va introduint. Com que, a més, la producció de gra baixa, les compres de concentrat es desapareixen, complementades en tots els anys mitjanament secs per compres de farratges²⁵. Aquests fets fan que les despeses de compra d'aliments augmentin més que la producció lletera. L'evolució de les despeses i els beneficis ens permet distingir dos períodes: entre 1994 i 1989 no es produeixen grans canvis: les despeses, especialment les d'alimentació quasi no creixen en termes reals i l'evolució negativa dels preus provoca una caiguda dels beneficis reals, malgrat la producció creixi més que la despesa real. Serà entre aquella data i 2000 quan es produirà la reacció: la intensificació s'accelera, les despeses reals s'incrementen fortament, més que la producció, però els beneficis es recuperen gràcies a una relativa millora dels preus percebuts. En conjunt, malgrat l'increment de la despesa real per vaca, s'ha aconseguit reduir lleugerament la despesa real per produir un litre de llet; tot i que els beneficis reals hagin disminuït, com que la producció ha crescut més que la despesa real, és factible tornar als nivells de rendibilitat per explotació de 1989.

D'altra banda els canvis introduïts també tenen el seu cost, en particular la necessitat de llogar determinades tasques agrícoles i, en general, d'utilitzar més mà d'obra assalariada. Des d'una altra perspectiva cal invertir més en termes reals, tant per rendibilitzar els vaquí de major producció, com per incrementar la producció de farratges com, per últim, millorar les condicions de vida d'una població pagesa que vol gaudir dels mateixos serveis que els que disposa la resta de la població. Aquests increments parcials de costos, junt amb l'increment general de les despeses fan que, entre 1988 i 1999 la despesa total per explotació hagi crescut espectacularment en aquests onze anys, però els beneficis reals hagin disminuït a raó d'una mitjana d'aprop d'un 0,5% anual, si bé val a dir que, com acabam de veure la situació s'ha revertit en el segon període.

Aquesta disminució de la rendibilitat, produïda en un període d'onze anys explica el canvi radical en les expectatives dels pagesos, que han passat d'esser moderadament optimistes a esser bastant pessimistes. Si afegim l'evolució de les inversions, no és estrany que els propietaris siguin francament pessimistes. Així i tot la persistència de comportaments de tipus tradicional, la reacció del sector i la positiva evolució dels darrers sis anys són factors que expliquen que, malgrat les adversitats, una gran part dels pagesos vulguin continuar en l'activitat. Malgrat açò el fet que els propietaris considerin aquesta opció amb més resistència ens fa plantejar-nos si aquesta continuïtat es produirà en la realitat; també és preocupant la incorporació de noves generacions en un sector amb uns problemes de rendibilitat tan acusats.

El sistema d'amitgeria també resta afectat: la pèrdua del caràcter tradicional de l'explotació i la disminució de la rendibilitat de les explotacions són factors que fan disminuir el seu atractiu. A més la disminució de l'aportació que realitzaven les madones al lloc agreuja el problema de la manca

---

²⁵ Aquest element demostra el caràcter relatiu de la sequera, que els darrers anys és molt més catastròfica, perquè l'estructura productiva s'ha tornat molt més vulnerable a la falta de farratges.

de treball. La manca d'alternatives ha consolidat l'increment de la propietat com única alternativa, però aquesta té uns límits econòmics i tècnics prou clars que impedeixen la seva generalització. L'avitgeria es troba en una de les crisis més serioses de la seva existència, és en una veritable cruïlla i no s'observa cap a on s'adreçarà en el futur proper.

Com a conclusió, podem caracteritzar el punt d'arribada d'aquest procés pels següents trets: una ramaderia notablement més intensiva de l'anterior, és a dir amb un major nombre de caps per hectàrea; llocs més grossos però amb poca Superfície Agrària Útil més que els anteriors, però més productiva, en tractar-se de les millors terres i amb tanques molt més grosses; la producció agrícola es concentra de cap cop més en la producció de farratges i dins d'aquests augmenta el pes del raigràs, així mateix s'abandonen els farratges tradicionals en benefici d'altres que, normalment precisen més aigua i adobs. El pagès es concentra cap cop més en el maneig del vaquí i es dedica manco a la producció d'aliments que per tant es fa en unes condicions més simples. En conseqüència el pagès va abandonant les petites produccions que anteriorment destinava a l'autoconsum o a la petita comercialització o bé es dedica a alguna producció, especialment càrnia, que requereixi poc temps, però amb fins clarament de mercat, per complementar la renda. Aquesta manca de temps també implica que es dediqui menys al manteniment del lloc: intervenen persones contractades per conservar la paret seca; també es destina manco temps a l'eixeremat. Ha entrat en crisi el sistema tradicional: davant els canvis en el sistema productiu i la persistent baixa rendibilitat i les difícils condicions de treball i de vida, disminueix l'atractiu de l'avitgeria i s'abandonen pràctiques tradicionals, com el manteniment de les barreres d'ullastre, que són substituïdes per les de ferro o no són substituïdes en absolut.

En resum la tendència apunta al progressiu abandonament del sistema tradicional, per un altre, més orientat al mercat, amb una concentració en les activitats ramaderes i el decantament de les actuacions no productives. En aquesta orientació al mercat allò determinant és aconseguir, al cost que sigui, un augment de la producció lletera i un complement amb la producció càrnia, però sense intentar diversificar la producció ni millorar la comercialització dels productes.

En qualsevol dels casos encara no s'ha arribat al llindar en què el sistema de producció extensiu passa a ésser intensiu: una mitjana de 40 vaques per explotació així ho indica. Açò no obstant, l'existència d'un goteig permanent d'explotacions en actiu que es tanquen, que afecta molt especialment als llocs amb vaques lleteres, i és un procés al qual no se li veu el final, així com la tendència a la concentració del bestiar en determinades explotacions són dos fets inquietants, ja que poden conduir a la fi d'un sistema basat en l'explotació familiar de les explotacions pels pagesos avitgers.

[Tornar a l'índex](#)